

trekken. Een publiekstrekker bleek het Kinderboekenmuseum, dat in 1994 als nieuw onderdeel van start ging.

Voorafgaande aan de geschiedenis van het museum bevat dit boek een voorgeschiedenis vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw. Er waren destijds al literaire tentoonstellingen en er was een 'Letterkundige Verzameling' in het Haagse Gemeentearchief. De publicatie wordt afgesloten met noten, lijsten van bestuursleden en medewerkers, een korte verantwoording en een naamregister. Grafieken of tabellen ontbreken; er zijn dus geen duidelijke overzichten van bijvoorbeeld de financiën, de collectie of bezoekersaantallen. Het boek is fraai uitgegeven met mooie illustraties zoals foto's van het museum, een brief met tekening van Fiep Westendorp, naaktfoto's van Emmy van Lohorst en een erotische tekening van E. du Perron.

De huidige inhoud had met minder bladzijden toegekund en andere zaken hadden meer aan bod kunnen komen. De auteur citeert overvloedig, onder andere uit de veel gebruikte vergadernotulen. Opgenomen zijn talrijke teksten, gedichten en tekeningen waarin het Letterkundig Museum een rol speelt. Er zijn uitvoerige intermezzo's over bestuursleden en medewerkers. Een algeheel overzicht van de ontwikkeling en achtergrond van het personeelsbestand is er echter niet. Als organisatiegeschiedenis is het blikveld alleen gericht op de eigen instelling. Interessant zou een vergelijking geweest zijn met instellingen in binnen- of buitenland. *Werken voor de eeuwigheid* biedt veel informatie en geeft aardige sfeerbeelden, maar is helaas erg beperkt en eenzijdig.

Mark van Deursen

C. Slegers, *Mensen uit de kringen van Brabants Heem. Heemkundebeoefening in Noord-Brabant* (De Heemkinderen I; Zaltbommel: Kempen uitgevers, 2004, 224 blz., ISBN 90 6657 352 X).

Deze uitgave is de eersteling uit een reeks waarin men, aldus een tekst op het omslag, op 'kritisch-reflexieve' wijze de beoefening van de heemkunde (in de meest uitgebreide zin: archeologie, geschiedenis en volkskunde) binnen het Nederlandse taalgebied in beschouwing wil nemen. De directe aanleiding tot de uitgave van specifiek dit boek was het gouden jubileum in 1997 van 'Brabants Heem', een 'koepel' voor lokale heemkundige organisaties, organisaties waarvan in het laatste hoofdstuk een boeiende typologie wordt gegeven. De auteur, onderzoeker bij de leerstoel 'cultuur in Brabant' aan de Universiteit van Tilburg, geeft duidelijk aan dat de bestudering van het Brabantse erfgoed lange tijd in hoge mate een uiting was van een voor Brabant typerend emancipatiestreven. Vooral gezien de ervaringen als 'generaliteitsland' tussen 1648 en 1795 voelde men zich achtergesteld en was er een vurig verlangen om die achterstand in te halen. Uitingen van dat streven waren de oprichting in 1837 van het Provinciaal genootschap voor kunsten en wetenschappen, lange tijd een typisch liberaal 'heeren'-gezelschap, en de totstandkoming, exact één eeuw later, van 'Brabantia Nostra', een beweging die veel meer dan het deftige genootschap gekenmerkt werd door '(rooms-katholiek) religieus en politiek engagement.' (39)

Slegers besteedt veel aandacht aan de spanningen en conflicten tussen de diverse groepen beoefenaars van de heemkunde. Soms hadden deze een sociale achtergrond (het Provinciaal genootschap werd niet zelden als te 'elitair' ervaren), niet zelden speelde ook het onderscheid tussen amateurs en academisch gevormde specialisten een rol. In het boek vindt men letterlijk talloze biografische details, die ook daarom interessant zijn omdat zij personen betreffen die ook buiten de kring van heemkundigen van betekenis geweest zijn. Als zodanig noem ik de commissaris der koningin, en latere premier, De Quay, de markante procureur-generaal baron Speyart van Woerden, de PvdA-politicus Joan Willems en Statengriffier Vincent Cleerdin.

Wanneer ik gewag maak van 'letterlijk talloze biografische details' dan heb ik daar een enigszins malicieuze bedoeling mee. Het is bijzonder moeilijk in dit boek zijn weg te vinden. Wat men de verhaallijn pleegt te noemen, wordt onderbroken door vele min of meer biografisch getinte entrefilets. 'Terugzoeken' wordt bemoeilijkt, zo niet onmogelijk gemaakt door het ontbreken van een index. Het gemis daarvan wordt niet gecompenseerd door de aanwezigheid van een alfabetische lijst van bestuurderen van 'Brabants Heem' waaraan korte biografieën zijn toegevoegd. De daarin opgenomen personen komen vaak weer niet voor in de zojuist genoemde entrefilets.

Een ander bezwaar dat ik tegen dit boek heb, is dat sommige onderwerpen wel erg summier zijn behandeld. Zo wordt wat weinig aandacht besteed aan de situatie tijdens de bezetting (tekenend is dat de bekende Brabantse fascist Wouter Lutkie slechts een enkele keer wordt genoemd). De oorzaken van het verdwijnen van 'Brabantia Nostra' blijven in het vage. Ook zou men graag meer willen weten van de relatie tussen de Brabantse heemkundebeoefening en het Nederlands centrum voor volkscultuur zoals die gepersonifieerd wordt door Ineke Strouken. (168-171) Soms worden wel erg snel conclusies getrokken. Tijdens een 'heemkamp' in Valkenswaard werd per fiets een excursie gemaakt naar kasteel Heeze. Hier kreeg men echter geen toegang. Daaruit af te leiden dat men met de adel 'problemen' bleef houden (94) gaat mij wat ver. Ook een ongelukkig gemaakte of uitgebleven afspraak kan oorzaak geweest zijn.

Aan het redactiewerk had meer zorg besteed kunnen worden. Zo moet de op pagina 31 genoemde heer van Bergeijk aangeduid worden als Jan van Brouhoven. De op pagina 105 vermelde jonkheer heette niet 'Van de Weeden' maar 'Van Weede'.

Slegers heeft zich veel moeite gegeven om zich in te leven in zijn onderwerp, onder meer door het houden van een groot aantal interviews. Ook vergast hij zijn lezers op een indrukwekkend bestand aan illustraties. Toch stelt dit boek om de hierboven aangegeven redenen wat teleur. Volgende uitgaven in wat een belangwekkende serie kan worden, zullen zeker van de genoemde onvolkomenheden kunnen worden vrijgehouden.

Ph. M. Bosscher

J. Claes, A. Claes, K. Vincke, *Geneesheiligen in de Lage Landen* (Leuven: Davidsfonds, Kampen: Kok, 2005, 334 blz., € 29,95, ISBN 90 808290 8 0).

Wie vroeger aan een breuk leed (niet zozeer een botbreuk, als wel een uitgezakt ingewand zoals in de navel, de lies of het middenrif) deed er goed aan op bedevaart te gaan naar het Vlaamse Lier. In de kerk aldaar werd de lederen riem van Sint-Gummarus om de schouders van de zieke gelegd. Hiermee liep hij of zij driemaal rond het koor en de relikwiekast. Daarna volgden nog drie rondes langs het borstbeeld en het graf van de heilige en — als het goed was — begon de genezing. Het verband tussen de heilige en de ziekte: Gummarus had in de achtste eeuw een ten onrechte gekapte boom rechtgezet en zijn riem eromheen gebonden. De boom bloeide als nooit tevoren.

Geneesheiligen in de Lage Landen is het nieuwste project van de auteurs van *Sanctus* en het vervolg *Sancti*; twee werken waarin meer dan duizend heiligen nageslagen kunnen worden. Blijkbaar was in deze twee werken onvoldoende ruimte om uitgebreid in te gaan op het geneeskundige gedeelte en wordt hier nu een apart deel aan gewijd. Dit wil de lezer inwijden in de volksdevotie van weleer. Omdat het geloof in geneesheiligen en de bijbehorende bedevaarten na de Tweede Wereldoorlog zijn afgenomen, dreigt de kennis hiervan verloren te gaan, zo betogen de auteurs. Met een uitgebreide literatuurlijst als bronnenmateriaal — waarop overigens de hierboven genoemde werken ontbreken — is een inventarisatie gemaakt van ziekten en hun heiligen in het Nederlandse taalgebied.

De opzet van het werk is opmerkelijk: niet de heilige, maar de kwaal vormt steeds het vertrekpunt. Het boek begint zodoende met Antoniusvuur en eindigt met zweren. Op deze manier geeft het de indruk een hedendaags geneeskundig naslagwerk te zijn, terwijl dit juist niet het geval is. De achterliggende reden van deze aanpak is echter dat bij de kwaal direct de meest aangeropen heilige kan worden gevonden. Hiervoor is inderdaad wat te zeggen, omdat voor vrijwel alle ziektes meer dan één heilige kon worden aangeropen en het geheel anders zeer onoverzichtelijk zou worden. Wie toch liever van het omgekeerde principe gebruik maakt, kan het heiligenregister achterin raadplegen.

Telkens begint een hoofdstukje met een korte uitleg van de ziekte, gevolgd door leven en legenden van de heilige die hiervoor het meest werd aangeropen, de manier waarop hij of zij werd voorgesteld en de voornaamste bedevaartsoorden. Waar bekend, worden ook de bijbehorende rituelen beschreven. Deze zijn het leukste onderdeel van de hoofdstukjes, hoewel niet altijd een verband met de heilige te leggen is. In sommige plaatsen bijvoorbeeld moesten reumapatiënten door een grote ijzeren ring kruipen voor hun genezing. Maar wat dit met de heilige Amandus te maken heeft, is niet duidelijk.

Behalve de beschrijving van de rituelen en in mindere mate de levens van de heiligen, is het boek niet erg 'leesbaar'. Er worden vooral veel gegevens opgesomd, wat natuurlijk een naslagwerk eigen is. Eén ding is in ieder geval duidelijk. Niet alleen zijn voor een bepaalde ziekte een hele rits heiligen aan te roepen, zij werden ook dikwijls aangeropen voor andere, vaak gerelateerde, ziektes. Tevens werden dezelfde heiligen in meer dan één plaats vereerd en daarbij kon de manier van verering lokaal verschillen. Hierdoor worden de opsommingen wel erg droog en moeten vaak ook een aantal zijsprongen worden genomen, wat de helderheid ook bepaald niet ten goede komt. Bovendien keren sommige